

Наменклатура, інфарматыўнасць і інтэрпрэтацыя пазамагільнага інвентару познесярэднявечных вясковых могільнікаў Беларускага Падзвіння¹

Чараўко В.У.

Вясковыя пахавальныя помнікі Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. — недастаткова даследаваная катэгорыя археалагічных аб’ектаў. Яны дастаткова позна сталі прадметам сістэматычнага вывучэння. Пахаванні азначанага перыяду пераважна безынвентарныя [6, с. 176–177, 181]. Гэта ўскладняе іх датаванне, абмяжоўвае магчымасць вывучэння пахавальнай практыкі і матэрыяльнай культуры насельніцтва.

Безынвентарнасць пахаванняў азначае не поўную адсутнасць прадметаў на пахавальным помніку, а адсутнасць пахавальнага інвентару. Яго ўтвараюць рэчы, мэтанакіравана пакладзеныя з нябожчыкам [8, с. 196]. Да пахавальнага інвентару не адносяцца рэшткі трун, а таксама прадметы, выяўленыя ў верхніх пластах культурнага слою могільніка. Такія прадметы складаюць пазамагільны інвентар [5, с. 61, 67].

У артыкуле разглядаецца пазамагільны інвентар познесярэднявечных вясковых могілак Беларускага Падзвіння. У айчынай археалогіі пад познесярэднявечнымі разумеюцца помнікі XIV–XVIII стст. [4, с. 340]. Крынічнай базай даследавання паслужылі матэрыялы ўласных раскопак аўтара на пяці могілках Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст., размешчаных каля вёсак Івесь і Доўгае Глыбоцкага, Жарнасекава і Клешчыно Бешанковіцкага, Дубраўка Гарадоцкага раёнаў Віцебскай вобласці. Раскопкі праводзіліся ў межах экспедыцый Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 2010–2015 гг.

Могільнік каля в. Івесь Глыбоцкага раёна даследаваўся намі ў 2010–2013 і 2015 гг. [11; 12; 13]. Агульная плошча закладзеных на могілкі шурфоў і раскопаў склала 141,25 м². Пахавальны інвентар дазволіў казаць аб функцыянаванні даследаванай часткі помніка ў XIV–XVIII стст. У верхніх пластах культурнага слою могільніка было выяўлена 150 фрагментаў сценак, донцаў, венцаў і накрыўкі керамічных гаршкоў, у т.л. 117 — у пласце 1 (глыбіня да 0,2 м ад узроўня дзённай паверхні), 27 — у пласце 2 (глыбіня да 0,4 м ад узроўня дзённай паверхні), 6 — у пласце 3 (глыбіня да 0,6 м ад узроўня дзённай паверхні). Кераміка мае няроўныя, шурпатуую, пераважна дрэнна загладжаную паверхню. Чарапкі тоўстыя, цеста неаднароднае, з дамешкамі буйной жарствы, абпал нераўнамерны. Асаблівасці формы венцаў і фармовачнай масы дазваляюць датаваць кераміку XIV–XVI стст. [11, с. 418; 12, с. 382; 13, с. 389].

Могільнік каля в. Доўгае Глыбоцкага раёна даследаваўся ў 2010 і 2015 гг. [10; 16]. Агульная ўскрытая плошча склала 77 м². Пазамагільны інвентар быў прадстаўлены манетай і фрагментамі керамічнага посуду (44 адзінкі). Манета — «денга» Расійскай імперыі 1743 г. — і 39 фрагментаў керамікі былі выяўлены ў пласце 1, 5 фрагментаў керамікі — у пласце 3 [16, с. 176–177]. Манета мае выключнае значэнне для датавання могільніка. З керамічнага матэрыялу ўвагі заслугоўвае развал керамічнага начыння непасрэдна пад камянямі, што ўтваралі падножжа каменнага крыжа. Дзевяць фрагментаў начыння (у т.л. 3 фрагменты венца і 6 — сценкі) склалі практычна поўны профіль гаршка XV–XVI стст. [10, с. 133]. Акрамя пазначанага развала гаршка, у межах ўскрытай плошчы выяўлены фрагменты венца міскі XIV–XV стст. і гаршка XV ст. [16, с. 176–177]. Пры поўнай адсутнасці пахавальнага інвентару пазамагільны інвентар (керамічны матэрыял і манета) дазваляюць вызначыць перыяд функцыянавання даследаванай часткі могільніка ў межах XV–XVIII стст.

¹ Работа выканана ў рамках тэмы ГБ 1916 «Насельніцтва Полацкага Падзвіння ў I–II тыс. н.э.» у межах задання «Беларускія землі ў першабытную эпоху, сярэднявечча і ранні новы час: археалагічныя помнікі, тэрыторыя, насельніцтва, эканоміка і культура».

Могільнік каля в. Кleshчыно Бешанковіцкага раёна вывучаўся ў 2013 г. У межах шурфа плошчай 21 м² былі выяўлены шматлікія фрагменты сценак, донцаў і венцаў керамічнага посуду — усяго 158 пазіцый [14, с. 88]. Шэсць фрагментаў керамікі было знойдзена ў пахаванні 1, астатнія — па-за магіламі: 10 фрагментаў — у пласце 1, 92 — у пласце 2, 50 — у пласце 3. Выяўленая кераміка падзяляецца на дзве групы. Першую складаюць фрагменты з шурпатай, дрэнна загладжанай паверхняй. Цеста неаднароднае, з дамешкамі буйной жарствы. Кераміка гэтай групы можа датавацца XVI–XVII стст. Кераміка другой групы адрозніваецца меншай таўшчынёй сценак, добрым абпалам, шчыльным, аднародным на зломе чарапком, гладкай, добра загладжанай паверхняй, у шэрагу выпадкаў — наяўнасцю палівы і ангобу, што дазваляе вызначыць XVIII ст. як ніжнюю мяжу яе бытавання [14, с. 88].

Вывучэнне могільніка каля в. Жарнасекава Бешанковіцкага раёна праводзілася ў 2013 г. [15, с. 122]. Непасрэдна быў даследаваны курганны насып дыяметрам 11 і вышынёй 1,33 м з каменнымі надмагільнымі канструкцыямі упускных пахаванняў. Характар выяўленых пад слоём дзёрану каменных надмагілляў і стратыграфія дазволілі ўстанавіць, што даследаваны насып уяўляў сабой 1) уласна курган дыяметрам 6 м і 2) невысокія насыпы пазнейшых грунтовых пахаванняў, што прымыкалі да кургана. У выніку натуральнага разбурэння і ажыццяўлення ў курган упускных пахаванняў насыпы зліліся ў адзін. У ходзе раскопак было ўскрыта чатыры пахаванні, у тым ліку адно асноўнае з крывіцкім інвентаром XI–XII стст. і тры ўпускных. Грунтовыя пахаванні па-за межамі ўласна курганнага насыпа не ўскрываліся, аднак былі даследаваны іх насыпы. Пазамагільны інвентар прадстаўлены фрагментамі сценак, венцаў і донцаў керамічнага начыння XVI–XVIII, XVIII–XIX і XIX–XX стст. (агулам — 47 пазіцый) [15, с. 123–127].

Могільнік каля в. Дубраўка Гарадоцкага раёна вывучаўся ў 2014 г. Ускрытая плошча склала 16 м² [18, с. 153]. Пахавальны інвентар дазволіў датаваць даследаваныя пахаванні XVII–XVIII стст. Пазамагільны інвентар прадстаўлены манетай, керамікай і фрагментамі металічнага посуду. Выяўленая ў слоё дзёрану манета (5 капеек Расійскай імперыі 1776 г.) уяўляе вялікую важнасць для датавання помніка. Самую шматлікую катэгорыю знаходак на могільніку (144 пазіцыі) склалі фрагменты керамікі, 140 з якіх было знойдзена ў пласце 1, 1 — у пласце 2, 2 — у пахаванні 1 і 1 — у пахаванні 15 [18, с. 160]. Пераважная большасць фрагментаў керамікі, такім чынам, знаходзілася ў верхнім пласце культурнага слою, непасрэдна пад дзёранам і каменнымі надмагіллямі. Кераміка падзяляецца на дзве групы. Да першай адносяцца фрагменты з няроўнай, дрэнна загладжанай паверхняй. У цесце прысутнічае жарства. Кераміка другой групы мае добра загладжаную паверхню, часам глазураваную. Абпал яе раўнамерны, цеста на зломе аднароднае. Кераміка першай групы датуецца XVIII ст., другой — XVIII–XIX стст. [18, с. 160].

Акрамя таго, у пласце 3 у межах пахавання 1 было выяўлена 2 фрагменты ад металічнага посуду (чыгунка): фрагмент сценкі і фрагмент донца з прыдоннай часткай. Асаблівасці могільніка каля в. Дубраўка (размяшчэнне парэшткаў пахаваных у два ярусы, парушанасць пахаванняў верхняга яруса, наяўнасць падпахаванняў) і выяўленне фрагментаў чыгунка у межах пласта 3 дазваляюць меркаваць, што яны адносяцца да пазамагільнага, а не да пахавальнага інвентару [18].

Такім чынам, на пяці даследаваных могільніках пазамагільны інвентар прадстаўлены манетамі, рэшткамі керамічнага і металічнага посуду. Найбольш шматлікай і шырока распаўсюджанай катэгорыяй знаходак з’яўляюцца фрагменты керамічнага посуду, выяўленыя на ўсіх пазначаных могільніках (538 пазіцый). Фрагменты металічнага посуду (2 фрагменты на адным могільніку) сустракаюцца нашмат радзей. За выключэннем познесярэднявечнага могільніка каля в. Дубраўка, аналагічная практыка зафіксавана аўтарам толькі на могільніку XIX ст. каля в. Васькавічы Глыбоцкага раёна, дзе пад каменным крыжам быў выяўлены фрагмент патэльні [17, с. 19, 30]. Манеты ў верхніх

пластах культурнага слою вясковых могільнікаў (2 выпадкі на двух помніках) таксама адносяцца да рэдкіх знаходак.

Наяўнасць фрагментаў посуду ў якасці пазамагільнага інвентару трэба разглядаць у ў кантэксце памінальных традыцый беларусаў Падзвіння. Этнаграфічна зафіксавана практыка памінаання памерлага непасрэдна на могілках [2, с. 385; 7, с. 414]. Пры гэтым частку куцці і іншых рытуальных страў пакідалі нябожчыкам [3, с. 420]. Узяты на памінкі посуд таксама пакідалі на могілках, а не забіралі з сабой [9, с. 94]. Этнографамі апісаны распаўсюджаны на тэрыторыі Беларускага Падзвіння абрад «прыкладзінаў», які адбываўся на працягу года пасля ажыццяўлення пахавання і прадугледжваў памінаанне памерлага на могілках [1, с. 452]. Фрагменты керамікі, інтэрпрэтуемыя ў археалагічнай навуцы як пазамагільны інвентар, сведчаць аб памінальнай практыцы і мусяць інтэрпрэтавацца як памінальны інвентар [19, с. 7]. Выяўленыя ў верхніх пластах культурнага слою познесярэднявечных могільнікаў манеты, верагодна, таксама з'яўляюцца памінальным інвентаром.

Інфарматыўнасць пазамагільнага інвентару мусіць разглядацца ў трох аспектах. Па-першае, знойдзеныя артэфакты адлюстроўваюць матэрыяльную культуру насельніцтва Беларускага Падзвіння. Недастаткова даследаванай тэмай, напрыклад, з'яўляецца познесярэднявечная вясковая керамічная вытворчасць насельніцтва Беларускага Падзвіння. Па-другое, пазамагільны інвентар на ўсіх пяці разгледжаных могільніках дазволіў вызначыць або ўдакладніць храналогію іх функцыянавання. Па-трэцяе, выяўленыя ў познесярэднявечных пахаваннях фрагменты керамікі дазваляюць казаць аб існаванні на тэрыторыі Беларускага Падзвіння ў познім сярэднявеччы — раннім новым часе практыкі абрадавага памінаання продкаў на могілках.

Такім чынам, прадметы, выяўленыя ў верхніх пластах культурнага слою могільніка прадметы складаюць пазамагільны інвентар. На познесярэднявечных могільніках Беларускага Падзвіння каля вёсак Івесь, Доўгае, Кleshчыно, Жарнасекава, Дубраўка пазамагільны інвентар прадстаўлены фрагментамі керамікі, металічнага посуду і манетамі, пры гэтым металічны посуд і манеты адносяцца да рэдкіх знаходак. Наяўнасць пазамагільнага інвентару дазваляе вызначыць або ўдакладніць храналогію функцыянавання могілак. Акрамя гэтага, пазамагільны інвентар названых могільнікаў адлюстроўвае асаблівасці матэрыяльнай культуры вясковага насельніцтва і сведчыць аб наяўнасці ў познім сярэднявеччы — раннім новым часе памінальных абрадаў.

Спіс літаратуры

1. Аўсейчык, У.Я. Абрад «прыкладзіны» ў беларусаў Падзвіння / У.Я. Аўсейчык // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зборнік навуковых артыкулаў II Міжнароднай навуковай канферэнцыі (да 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ), Полацк, 17–18 красавіка 2014 г. : у 2 ч. Ч. 1 / пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача, С.А. Шыдлоўскага. — Наваполацк : ПДУ, 2014. — С. 144–156.
2. Васілевіч, У.А. Памінкі / У.А. Васілевіч // Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя ; рэдкал. : І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] — Мінск : БелСЭ, 1989. — С. 385.
3. Васілевіч, У.А. Радаўніца / У.А. Васілевіч // Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя ; рэдкал. : І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] — Мінск : БелСЭ, 1989. — С. 420.
4. Калядзінскі, Л.У. Сярэдневякоўе / Л.У. Калядзінскі // Археалогія Беларусі : энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2. Л — Я / рэдкал. : Т.У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 2011. — С. 340.
5. Квятковская, А.В. Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.). / А.В. Квятковская. — Вильнюс : Diemedžio, 1998. — 327 с. ; ил.

6. Климов, М.В. Погребальные памятники полоцкой округи XIII–XVIII вв. / М.В. Климов, В.В. Черевко // Полоцк: Полоцк и Полоцкое княжество (земля) в IX–XIII вв., летопись древних слоев, Полоцк и его округа в XIV–XVIII вв., ремесло, денежное обращение и торговые связи Полоцка в средневековье (по данным археологии, нумизматики и письменных источников), культура и просвещение в средневековом Полоцке / О.Н. Левко [и др.]; редкол.: А.А. Коваленя (гл. ред.); науч. ред. О.Н. Левко. — Минск : Беларуская навука, 2012. — С. 176–182.
7. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек: традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у сяміятычнай перспектыве / У.А. Лобач. — Мінск : Тэхналогія, 2013. — 510 с.
8. Погребальный инвентарь // Археологический словарь / У. Брей, Д. Трамп. — М. : Прогресс, 1990. — С. 196.
9. Традыцыйная сямейная абраднасць беларусаў: гісторыка-культуралагічны аспект / склад. і агульная рэд. В.І. Мішынай. — Наваполацк : ПДУ, 2007. — 220 с.
10. Чараўко, В.У. Археалагічныя разведкі на грунтовым могільніку каля в. Доўгае Глыбоцкага раёна ў 2010 г. / В.У. Чараўко // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: Зборнік навуковых прац Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Полацк, 21–23 красавіка 2011 г. У 2 ч. Ч. 1 / Пад агульнай рэдакцыяй Д.У. Дука, У.А. Лобача. — Наваполацк : ПДУ, 2011. — С. 130–134.
11. Чараўко, В.У. Археалагічнае вывучэнне могільніка каля в. Івесь Глыбоцкага раёна ў 2011 г. / В.У. Чараўко // Полацк у гісторыі і культуры Еўропы: матэрыялы Міжнар. навук. канф.; рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]; навук. рэд., уклад. В.М. Ляўко. — Мінск : Беларуская навука, 2012. — С. 417–426.
12. Чараўко, В.У. Археалагічныя разведкі на грунтовым могільніку каля в. Івесь Глыбоцкага раёна ў 2010 годзе / В.У. Чараўко // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. — 2012. — Вып. 23. — С. 379–383.
13. Чараўко, В.У. Археалагічныя раскопкі на могільніку каля в. Івесь Глыбоцкага раёна ў 2012 г. / В.У. Чараўко // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. — 2014. — Вып. 25. — С. 382–389.
14. Чараўко, В.У. Археалагічнае вывучэнне грунтовых пахаванняў XVI–XVIII стагоддзяў на могільніку каля в. Клешчыно Бешанковіцкага раёна ў 2013 годзе / В.У. Чараўко // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. — 2015. — № 9. — С. 84–89.
15. Чараўко, В.У. Археалагічныя раскопкі на могільніку каля в. Жарнасекава Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці ў 2013 г. / В.У. Чараўко // История и культура на стыке эпох и цивилизаций: историко-культурное наследие как ресурс и результат развития общества. Материалы Международной научно-практической конференции, посвящённой 250-летию М.К. Огинского (Минск, 25–26 сентября 2015 г.). — Минск : Белнаучкнига, 2015. — С. 122–127.
16. Чараўко, В.У. Археалагічныя раскопкі на могільніку каля вёскі Доўгае Глыбоцкага раёна ў 2015 г. / В.У. Чараўко // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зборнік навуковых артыкулаў III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Полацк, 14–15 красавіка 2016 г. : у 2 ч. Ч. 1. — Наваполацк : ПДУ, 2016. — С. 170–177.
17. Чараўко, В.У. Справаздача аб археалагічных даследаваннях на могілніках каля вёсак Доўгае, Васькавічы, Івесь Глыбоцкага раёна Віцебскай вобласці ў 2015 годзе / В.У. Чараўко. — Полацк, 2016. — Фонд археалагічнай навуковай дакументацыі Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі.
18. Черевко, В.В. Археологические исследования на могильнике возле д. Дубровка Городокского района в 2014 г. / В.В. Черевко // Вестник Полоцкого

государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. — 2016. — № 1. — С. 153–161.

19. Черевко, В.В. Поминальный инвентарь сельских погребальных памятников Белорусского Подвинья XIV–XVIII вв. и вопросы его интерпретации в свете данных археологии и этнографии / В.В. Черевко // Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе : сборник научных статей по материалам Международной научной конференции, Пинск, 21–22 октября 2016 г. — Пинск : [Полесский государственный университет], 2016. — С. 6–9.